

کاربست گفتمان کاوی در وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم

محمد رضا طوسی نصرآبادی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵

چکیده:

پژوهش حاضر به گفتمان‌کاوی وصایای شهدای دوران دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم اختصاص دارد. تحقیق حاضر توصیفی و تحلیلی است و به روش تحلیل گفتمان انجام گرفته است. در انجام تحقیق حاضر به صورت قرعه‌کشی ۲۰ وصیت‌نامه از دوران دفاع مقدس و ۲۰ وصیت‌نامه از دوران شهدای مدافع حرم در زمان حاضر انتخاب و بررسی شد. فرض اساسی این پژوهش بر این مبنا بود که مسلماً گذشت زمان و تغییر اوضاع اجتماعی و سیاسی جامعه، در گفتمان‌های وصایا، بروز می‌یابد. مشخص گردید که گفتمان وصایای شهدای دوران دفاع مقدس حول محورهای توجه به رهنمودهای امام خمینی(ره) و ولایت فقیه، توجه به درس‌های امام حسین(ع) و واقعه عاشورا، هوشیاری نسبت به خطر استکبار، پیروی از روحانیت، توجه به فرایض دینی و حجاب و عفاف و ارزش‌های دینی و گفتمان شهدای مدافع حرم حول محورهای پشتیبانی از ولی فقیه زمان، توجه به خطر استکبار و فتنه‌های نوظهور، حفظ حجاب و عفاف و ارزش‌های دینی، توجه به ائمه اطهار و قیام عاشورا، لزوم دفاع از حرم، حفظ امنیت و دستاوردهای انقلاب اسلامی و دوری از تفرقه و وحدت بود. مشخص گردید که گفتمان اصلی شهید و شهادت که در وصایا متجلی است حول محورهای خاصی قرار دارد، حال آنکه گذشت زمان و بروز مسایل جدید داخلی و خارجی در ایجاد نگرش‌ها و گفتمان‌های جدید شهدای مدافع حرم بی‌تاثیر نبوده است؛ از آن جمله گوشزد ساختن خطر وقوع فتنه‌ها و داشتن بصیرت سیاسی و دفاع از حرم است که نشان از بصیرت والای شهدا و درک و تبیین گفتمان‌های هر دوران در وصایا دارد.

واژگان اصلی: تحلیل گفتمان، وصیت‌نامه، شهید، دفاع مقدس، مدافع حرم.

۱. استادیار گروه آموزش زبان انگلیسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

مقدمه

در تاریخ ایران تجربه دفاع رویدادی متفاوت و موثر بوده است. ذهنیت حاکم بر فضای جنگ تحمیلی به گونه‌ای بود که رزمندگان ایران خود را تنها در مقابل عراق نمی‌دیدند بلکه قدرت‌های بزرگ منطقه و جهان را پشتوانه نیروهای عراقی و طرف مقابل می‌شناختند. این دیدگاه جنگ را به مسأله‌ای جهانی مبدل کرده بود. رزمندگان دفاع مقدس در آن دوران فارغ از هرگونه دسته‌بندی اختلاف برانگیز به جبهه‌ها عازم شده و می‌جنگیدند. در مورد شهدای مدافع حرم هم باید گفت حمایت استکبار جهانی از رشد داعش در منطقه منجر به رویارویی رزمندگان ایرانی با این نیروهای تکفیری شد. در این میان جمهوری اسلامی ایران به سبب موقعیت راهبردی خود در منطقه و به سبب پاسداشت ارزش‌های اسلامی به دفاع پرداخت و شهدای زیادی در این مسیر تقدیم کرد. شهادت یکی از اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین مفاهیم جهان‌بینی اسلامی است. لفظ شهید و شهادت در ممالک اروپایی از «مرت و مارتیر» به معنای مرگ و مردن گرفته شده اما در اسلام و در فرهنگ شیعی، شهادت کلمه‌ای از ریشه شهد به معنای حضور و حیات، گواه و حی و حاضر است و این کلمه اختلاف بینشی و دو نوع گناه و دو نوع فهم متفاوت در اسلام و تشیع علوی با فرهنگ‌های دیگر را نشان می‌دهد (شریعتی، ۱۳۸۱: ۱۷۲).

در اثنای جنگ و دفاع، رزمندگان به جهت حفظ و اشاعه آرمان‌های خود به وصیت‌نامه نویسی می‌پرداختند. وصیت‌نامه سندی مکتوب است که طی آن وصیت، خواست و سفارش‌های شخص، مکتوب می‌شود تا وصی او بعد از مرگش از روی آن سند نسبت به محقق ساختن خواست‌ها، توصیه‌ها و سفارش‌های وی اقدام کند. وصیت‌نامه‌های شهدا اسنادی ارزشمند هستند که با وجود حجم اندک دربردارنده‌ی افکار و اندیشه‌ها، آرزوها و عواطف انسان‌هایی هستند که در راه حفظ دین، سرزمین و آرمان‌هایشان فداکارانه جنگیدند. از آنجا که وصیت‌نامه‌های شهدا در بُعد کلان و در خطاب به کل مردم نگاشته شده‌اند و حاوی گفتمان منحصر به خود هستند شایسته بررسی در حوزه تحلیل گفتمان هستند. هدف این پژوهش نیز توصیف ویژگی‌های زبانی متن وصیت‌نامه‌های شهدا و استخراج صورت‌بندی گفتمانی حاکم بر آنهاست. از این رو، مهم‌ترین پرسش این پژوهش به این شیوه صورت‌بندی شده است: ایدئولوژی و گفتمان غالب در وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم ایرانی چیست و دال‌های گفتمانی شامل چه مواردی می‌شوند؟

۱. پیشینه مطالعات

در زمینه مطالعه علمی وصیت‌نامه شهدا تحقیقاتی صورت گرفته که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

کوثری (۱۳۷۸) در پایان‌نامه خود به بررسی و تحلیل محتوای وصیت‌نامه دانشجویان شهید استان خراسان پرداخته است. روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش اسنادی بوده و از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شده و واحد تحلیل هم جمله و مضمون در نظر گرفته شده است. وی چنین نتیجه می‌گیرد که شهدای استان خراسان از اقشار مختلف که بررسی شدند به محتوای واحدی در وصایای خود اشاره کرده‌اند. از جمله توسل به امام رضا(ع) و درخواست دعا از مردم و تبعیت بی‌چون و چرا از فرامین امام خمینی(ره) در صدر مضامین قرار دارد. میرزایی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی مولفه‌های پایداری در وصایای شهدای استان اردبیل پرداخته است. این پژوهش با روش تحلیل محتوا انجام شده و ۳۳۳۰ وصیت‌نامه و یادداشت مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش با هدف دستیابی به شناخت مولفه‌های پایداری در محتوای وصیت‌نامه‌ها و دست‌نوشته‌های شهدای دفاع مقدس استان اردبیل جهت تحلیل وصیت‌نامه‌ها، استخراج مولفه‌های پایداری از آنها و ارائه راهکارهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت به انجام رسیده است تا با تحلیل بر روی آنها به اهداف شهدا و رهنمودهای آنان احترام بگذاریم. دلیر (۱۳۹۴) در پژوهشی به تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهدای آموزش و پرورش استان فارس پرداخته و توصیف ویژگی‌های زبانی متن وصیت‌نامه‌های شهدا و استخراج صورت‌بندی گفتمانی حاکم بر آنها را اهداف اصلی خود می‌شمرد. بنابه نظر وی معرفت شهدا شامل سه مرحله گمراهی و گناه، هدایت و مبارزه و شهادت و لقاء است. نظری (۱۳۹۲) در پایان‌نامه خود با عنوان تحلیل گفتمان انتقادی وصیت‌نامه‌های شهدا با تأکید بر وصیت‌نامه‌های شهدای شهرستان شاهرود نشان می‌دهد که شهدا در وصیت‌نامه‌های خود به چهار بُعد اصلی پرداخته‌اند که هر کدام از این ابعاد شامل چند مقوله جزئی است، نجارپور (۱۳۹۲) نیز در پژوهشی با عنوان بررسی ادبی و عرفانی وصیت‌نامه ۴۰ شهید دفاع مقدس وجوه ادبی وصیت‌نامه‌های شهدا را در سه سطح واژگان، معانی ثانویه جملات خبری و بلاغت بررسی کرده است. در این پایان‌نامه، وجوه ادبی وصیت‌نامه‌های شهدا در سه سطح واژگان، معانی ثانویه جملات خبری و بلاغت بررسی شده است.

در تمامی مطالعاتی که در حوزه وصیت‌نامه شهدا انجام شده به صورت تطبیقی به بررسی

وصایای شهدای دوران دفاع مقدس و مدافع حرم نگریسته نشده، این پژوهش بدین منظور قصد دارد به بررسی وصایا از این زاویه بنگرد.

۲. تحلیل گفتمان:

تحلیل گفتمان^۱ به عنوان یک مبحث میان‌رشته‌ای در اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی، قوم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی ادراکی و اجتماعی، شعر، ادبیات، زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی ظهور کرد و با مطالعه طبقه‌بندی‌شده‌ی ساختار، کارکرد، گفتار و متن به تحلیل پیام‌های رسانه‌ای پرداخت.

امروزه استفاده از نظریه‌های گفتمانی با توجه به شرایط و موقعیت معرفت‌شناسانه جوامع انسانی، همچنین قدرت و ظرفیت تحلیل و تبیین بالای این نظریه‌ها، در حال گسترش است. واژه «گفتمان» که سابقه آن در برخی منابع به قرن ۱۴ میلادی می‌رسد، از واژه فرانسوی «discours» و لاتین «discourse-us»، به معنای گفت‌وگو، محاوره و گفتار و از واژه «discourrer»/ «discoursum»؛ به معنای طفره رفتن، از سر باز کردن و تعلل ورزیدن گرفته شده است (مک دانل، ۱۳۸۰: ۱۰).

روش‌های تحلیل گفتمانی مانند تحلیل گفتمان نقش‌گرا و تحلیل گفتمان انتقادی، چون از زبان‌شناسی سرچشمه می‌گیرند، ابزارهای کارآمدی برای تحلیل متن دارند. اساس نگرش این گفتمان‌ها به متن، اغلب ریشه در دیدگاه‌های مایکل هلیدی، پیشرو زبان‌شناسی نقش‌گرای آجدید دارد. در مقابل دیدگاه‌های صورت‌گرای^۲ زبان‌شناسی، نقش‌گرایان معتقدند نقش زبان بر صورت زبان ارجحیت دارد. می‌توان گفت نخستین گام‌ها در ایجاد نظریه گفتمان را «فردینان دو سوسور» برداشت. وی با ساختن اصطلاح «نشانه‌شناسی»^۳ که از نظر او، علم پژوهش نظام‌های دلالت معنایی است؛ زبان را که یکی از مهمترین این نظام‌هاست، در مرکز توجه خویش قرار داد.

نظریه‌پردازان گفتمانی، نظریه سوسور درباره هویت ارتباطی نشانه‌ها را می‌پذیرند ولی تمایز دقیق زبان و گفتار را نمی‌پذیرند و اعتقاد دارند نشانه‌ها، در کاربرد به معنا دست می‌یابند. هر نشانه

¹ Discourse Analysis

² functional linguistics

³ formal linguistics

⁴ semiotics

بر اساس موقعیت‌های گوناگون، معانی متعددی به دست می‌آورد. از این رو، در این نظریه، تثبیت معنای نشانه، موقتی و زمان‌مند است و ساخت زبان، همواره در طی کاربرد تغییر می‌کند. اندیشمند دیگری که تحولی اساسی در مفهوم گفتمان به وجود آورد «میشل فوکو» است. فوکو، دو برداشت نسبتاً متفاوت، با عنوان دیرینه‌شناسی و تبارشناسی مطرح می‌کند. نظریه گفتمان فوکو، بخشی از نظریه دیرینه‌شناسی اوست. از دیدگاه فوکو، گفتمان از تعداد محدودی گزاره تشکیل شده است که برای ظهور آنها شرایط خاصی می‌تواند تعریف شود. گفتمان در این معنا ابدی و آرمانی نیست، بلکه از نخست تاریخی و زمان‌مند است. به نظر وی، حقیقت، محصول گفتمان‌هاست و نظام‌های مختلف معرفت تعیین می‌کنند که چه چیزی درست و چه چیزی اشتباه است. از این رو، جست‌وجوی حقیقت ناب، بیرون از گفتمان‌ها بیهوده است. هدف فوکو، جست‌وجوی نظام‌های مختلف دانش و گفتمان‌ها و قواعدی است که تعیین می‌کند چه چیزی را باید گفت یا نباید گفت و کدام درست و کدام اشتباه است (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۵۶).

فوکو همچنین، به فرایندهای تولید گفتمان اشاره می‌کند. در طی این فرایندها برخی گفتمان‌ها، ممنوع یا سرکوب و برخی دیگر پذیرفته می‌شوند. گفتمان‌ها در این فرایند، به مستدل و نامستدل و درست و غلط تقسیم می‌شوند و طی فرایندی که «اراده معطوف به حقیقت» نامیده می‌شود، گفتمان‌های درست بر غلط ترجیح داده می‌شوند. هدف فوکو در اینجا کشف قواعدی است که در تعیین گزاره‌ها به عنوان درست و غلط نقش دارند. (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۸۶)

از دیگر کسانی که در گسترش نظریه گفتمان تأثیر بسزایی داشتند، می‌توان به «لاکلا» و «موف» اشاره کرد. این دو، نظریه خود را با استفاده از سنت مارکسیستی به ویژه اندیشه‌های گرامشی و ساختارگرایی «آلتوسر» و پساساختارگرایی «دریدا» و «فوکو»، نخستین‌بار در کتاب «هژمونی و استراتژی سوسیالیستی» عنوان کردند. موضوع این کتاب، تحلیلی جدید از جامعه سرمایه‌داری صنعتی معاصر و معرفی راهبردی مناسب برای چپ بحران زده اروپاست (لاکلا و موف، ۱۴۵: ۲۰۰۱). تحلیل گفتمان لاکلا و موف نوعی تحلیل گفتمان پساساختارگرایی است که بر اهمیت زبان در خلق معنا تأکید دارد. مهم‌ترین ویژگی این نظریه تصادفی بودن و عدم تثبیت تام و تمام معنا می‌باشد. در این رویکرد، گفتمان‌های مختلف در فضای استعاری برای خلق معنا در حال تخاصم و هژمونی برای عینی‌سازی معنای منحصر فرد خودشان می‌باشند.

لاکلا و موف، مفهوم گفتمان خود را از فوکو وام گرفتند. گفتمان در دیدگاه آنان، نظام معنایی

بزرگ‌تر از زبان است و هر گفتمان، بخش‌هایی از حوزه اجتماع را در سیطره خود گرفته و با در اختیار گرفتن ذهن سوژه‌ها، به گفتارها و رفتارهای فردی و اجتماعی آنها شکل می‌دهد. لاکلا و موف، همچنین از مفهوم قدرت فوکو در نظریه گفتمان خود استفاده کردند و به این ترتیب به گفتمان، نیرویی پیش‌راننده بخشیدند. به نظر می‌رسد آنها به جای «حکم» فوکو، از «نشانه» سوسور برای توضیح ساختار گفتمان استفاده کردند. بنابراین، گفتمان از نظر لاکلا و موف، نه مجموعه‌ای از احکام، بلکه مجموعه‌ای از نشانه‌هاست. مفهوم صورت‌بندی گفتمانی فوکو نیز قابل قیاس با مفهوم «مفصل‌بندی» در نظریه گفتمان لاکلا و موف است؛ زیرا مفصل‌بندی، فرآیندی است که به کمک آن، نشانه‌ها با هم می‌پیوندند و یک نظام معنایی را شکل می‌دهند. همین جابه‌جایی به ظاهر کوچک و استفاده از «نشانه» به جای «حکم»، به این نظریه، انعطاف‌پذیری بسیاری بخشیده است. (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۴).

نظریه لاکلا و موف، بر پیوند مفهوم هژمونی و پیامدهای آن متکی است. آنها از راه گسترش این مفهوم، به این نتیجه می‌رسند که هویتی که به کارگزاران اجتماعی داده می‌شود، تنها با مفصل‌بندی در درون یک صورت‌بندی هژمونیک به دست می‌آید و هیچ ثبات و عینیتی ندارد. فرایند هژمونی و صورت‌بندی‌های هژمونیک نیز خود، موقتی هستند. از این رو، هیچ‌گاه جامعه به تثبیت کامل نمی‌رسد.

یک مفصل‌بندی هژمونیک برای مدتی جامعه را به‌طور نسبی تثبیت می‌کند، ولی همواره دوره‌هایی از بحران‌های ارگانیک وجود دارد که در آنها مفصل‌بندی‌های هژمونیک یا به عبارت بهتر، گفتمان‌های مسلط، تضعیف و در پی آن، تعداد بی‌شماری از عناصر اجتماعی به دال‌های شناور تبدیل می‌شوند و در معرض گفتمان‌های جدید قرار می‌گیرند. هیچ نیروی اجتماعی نیز نمی‌تواند برتری هژمونیک خود را به‌طور کامل تثبیت کند. از این رو، همواره شکل‌گیری صورت‌بندی‌های اجتماعی، موقتی و در حال تحول است. به نظر لاکلا و موف، شیوه اندیشیدن، بنای جامعه و عمل اجتماعی، نتیجه مفصل‌بندی‌های سیاسی است.

بنابراین، تحلیل گفتمان لاکلا و موف، با مجموعه گسترده‌ای از داده‌های زبانی و غیر زبانی (از قبیل گفتارها، گزارش‌ها، حوادث تاریخی، مصاحبه‌ها، سیاست‌گذاری‌ها، اعلامیه‌ها، اندیشه‌ها، سازمان‌ها و نهادها) به مثابه متن برخورد می‌کند. از این دیدگاه، تمام قلمرو زندگی اجتماعی را در بر می‌گیرد (لاکلا و موف، ۲۰۰۲: ۱۳۴). لاکلا و موف، تمایز حوزه گفتمانی و غیر گفتمانی را که در

نظریه فوکو و بسیاری از اندیشمندان دیگر وجود دارد، رد کرده و بر گفتمانی بودن تمام حوزه‌های اجتماعی تأکید می‌کنند. آنچه وجود دارد، گفتمان است. گفتمان، کلیت ساختاردهی شده‌ای است که از عمل مفصل‌بندی به دست می‌آید.

در نظریه گفتمانی لاکلا و موف با اصطلاحات زیر سر و کار داریم:

مفصل‌بندی؛ هر عملی است که میان عناصر پراکنده ارتباط برقرار کند، به گونه‌ای که هویت و معنای این عناصر در نتیجه این عمل، اصلاح و تعدیل می‌شود. به عبارت دیگر گفتمان‌ها از مجموعه‌ای از دال‌ها تشکیل می‌شوند که هر یک به شیوه‌ای معنادار و با نظامی خاص، به هم مرتبط و درباره یک دال مرکزی و کلیدی جایابی شده‌اند و از این رو، تصور و فهم ما از خود، واقعیت و جهان را شکل می‌دهند. بنابراین، معنا و فهم انسان از واقعیت، همواره گفتمانی و نسبی است.

دال مرکزی؛ که لاکلا و موف، آن را از لاکان به عاریت گرفته‌اند. در هر گفتمان، نشانه‌ای است که دیگر نشانه‌ها در اطراف آن نظم می‌گیرند و هسته مرکزی منظومه گفتمان را تشکیل می‌دهند. جاذبه این هسته مرکزی، چون مغناطیسی، دیگر نشانه‌ها را با نظامی خاص و منحصر به فرد و متفاوت با دیگر گفتمان‌ها معنا می‌بخشد.

هر گفتمان، با توجه به دال مرکزی خود و نظامی که به دیگر نشانه‌ها و عناصر بخشیده است، جهان و واقعیت را به نوعی خاص بازنمایی و معنا می‌بخشد، به گونه‌ای که دیگر معانی ممکن را که گفتمان یا گفتمان‌های دیگر از جهان واقعیت بیان می‌کند، طرد می‌کند و به نوعی به منازعه و خصومت با آنها می‌پردازند.

این منازعه برای تصاحب عناصر یا دال‌ها و نشانه‌هایی است که معنای آنها تثبیت نشده و گفتمان‌های گوناگون برای معنادهی به آنها می‌کوشند. هر دال، پیش از ورود به گفتمان، عنصر به شمار می‌رود. **عناصر**، **دال‌های شناوری**^۱ هستند که هنوز در قالب یک گفتمان قرار نگرفته‌اند.

در فرایند تثبیت معانی، عناصر یا همان دال‌های شناور در درون یک گفتمان مفصل‌بندی شده، به هویت و معنایی موقت دست می‌یابند و به لحظه تبدیل می‌شوند و به **حالت انسداد و توقف**^۲

1 articulation

2 .nodal point

3 .elements

4 .floating signifiers

5. Closure

می‌رسند که تعطیلی موقت در هویت بخشی به نشانه‌ها و تثبیت موقت معنای یک نشانه در یک گفتمان یا به طور کلی تثبیت گفتمان است که البته هیچ‌گاه کامل نیست و همواره نسبی و موقتی است. هر عنصر، زمانی که به لحظه تبدیل می‌شود، به طور موقت از شناور بودن خارج می‌شود و معنایی ثابت می‌گیرد.

همچنین، در عمل مفصل‌بندی یک گفتمان، دال‌های اصلی با یکدیگر در زنجیره هم‌ارزی ترکیب می‌شوند. این دال‌ها نشانه‌هایی بی‌محتوا هستند؛ یعنی به خودی خود بی‌معنا هستند تا اینکه از طریق زنجیره هم‌ارزی، با دیگر نشانه‌هایی که آنها را از معنا پر می‌کنند، ترکیب می‌شوند و در مقابل هویت‌های منفی دیگری قرار می‌گیرند که به نظر می‌رسد تهدیدکننده آنها باشند. گفتمان‌ها از طریق زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌ها را می‌پوشانند.

۳. روش تحقیق

داده‌های این پژوهش از نوع داده‌های متنی هستند و این داده‌ها عبارتند از متن تعداد ۴۰ وصیت‌نامه شهید دفاع مقدس و مدافع حرم. آنچه که در این پژوهش به بررسی آن می‌پردازیم متون وصایای این شهیدان است که جمع اینها گفتمان وصایای شهدا را شکل می‌دهد و دستیابی به گفتمان نهفته این وصایا هدف غایی پژوهش حاضر است. انتخاب این وصایا به صورت تصادفی بوده است. روش گردآوری داده‌های این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و از طریق جستجو در بانک‌های اطلاعاتی است.

تحقیق حاضر تحقیقی توصیفی و تحلیلی است و به روش تحلیل گفتمان بررسی می‌شود. در انجام این پژوهش که به گفتمان‌کاوی وصیت‌نامه شهدای دوران دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم اختصاص دارد سعی داریم با در نظر گرفتن بعد زمان نگارش این وصایا به تغییرات احتمالی گفتمان مورد نظر شهدا و تحلیل تطبیقی آنها بپردازیم. به همین منظور به صورت تصادفی و به صورت قرعه‌کشی ۲۰ وصیت‌نامه از دوران دفاع مقدس و ۲۰ وصیت‌نامه از دوران حال مربوط به شهدای مدافع حرم را برگزیدیم. در تحلیل متون محقق چندبار وصایا را خوانده و مضامین و محورهای اصلی وصایا بر حسب میزان تکرار و اهمیت دسته‌بندی شده است. در این پژوهش با استفاده از چک لیستی که حاوی گفتمان‌های متعلقه متن وصیت‌نامه بود متون چندین بار به صورت دقیق خوانده شده و گفتمان‌های مذکور انتخاب شدند و در نهایت گفتمان‌های غالب

معرفی شدند. وصیت‌نامه‌هایی که مورد تحلیل قرار گرفتند از بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس گردآوری شده‌اند. اسامی شهدا به این شرح است: شهدای دوران دفاع مقدس: شهید محمد رضانی زیارانی، شهید عباس علی‌مددی، شهید امید سید موسوی، شهید مرتضی بهرامیان، شهید محمد جهان‌آرا، شهید محمود شهبازی، شهید حسن ترک، شهید محمدرضا چلوپیان، شهید مرحمت بالازاده، شهید احمد سلیمانی، شهید احمد کشاورز، شهید مهدی هادیان، شهید عبدالعلی مرادی، شهید سید عبدالحسین آجودانی، شهید میریعقوب ریحانی شیشوان، شهید مجتبی اکبری نسب، شهید محمد حسین خلیلی‌فر، شهید یوسف راسخ، شهید محمدتقی مددی، شهید مصطفی (کمیل) صفری تبار

شهدای مدافع حرم: شهید حسین همدانی، شهید مهدی صابری، شهید امیر لطفی، شهید محرم علیپور، شهید محمد کامران، شهید هادی ذوالفقاری، شهید محمدرضا دهقان، شهید سید سجاد روشنائی، شهید سید سجاد حسینی، شهید محسن حججی، شهید رضا حاجی‌زاده، شهید عبدالصالح زارع، شهید محمودرضا بیضایی، شهید حمیدرضا اسدالهی، شهید علی امرایی، شهید سجاد عفتی، شهید حامد جوانی، شهید ابراهیم خلیلی، مهدی قره‌محمدی، شهید عباس دانشگر.

۴. تحلیل داده‌ها

در این بخش به مراحل تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌ها می‌پردازیم: در انجام تحقیق حاضر متن وصایا به صورت کامل چند بار خوانده شده و گفتمان‌های مربوط به قرار زیر دسته‌بندی شدند. از میان جمله مستخرج از متن وصایا به مورد و گفتمان‌های زیر می‌توان اشاره کرد که در اینجا برای نمونه به بیان یک جمله از هر شهید می‌پردازیم. واژگان این وصایا در تعیین گفتمان غالب نقشی اساسی دارند. این واژگان حامل بارمعنایی و ارزش‌های ایدئولوژیک هستند و باید بررسی شوند. از جمله واژگانی که در این وصایا بیشتر به چشم می‌خورند امام خمینی (ره)، ولایت فقیه، امام حسین (ع)، عاشورا، کربلا، استکبار، روحانیت، حجاب و عفاف و ارزش‌های دینی، فتنه، بصیرت و وحدت است. در ادامه به مصادیقی از هر کدام اشاره می‌شود:

۴-۱ دوران دفاع مقدس

- توجه به پیروی از امام خمینی (ره) و ولایت فقیه

اولین و بالاترین میزان تاکید شهدا در وصایا بر پیروی از امام امت و در خط ولایت بودن

است. شهدا بر امام خمینی (ره) و خط ولایت فقیه به عنوان ادامه خون شهدا نگریسته و تاکید زیادی بر این مفاهیم داشته‌اند.

- خدا را شکر می‌کنم که موفق شدم پای در جبهه بگذارم و به ندای «هل من ناصر ینصرنی؟» امام خمینی -این قلب تپنده مسلمین جهان- لبیک گویم و در جبهه ی حق علیه باطل بجنگم و دینی را که نسبت به اسلام و ایران داشتم بپردازم. (شهید محمد رمضانی زیارانی)

- ای امام عزیز! ای پدر بزرگوار بسیجی‌ها و ای حبیب ابن مظاهر در این لحظات عزیز و در این مکان مقدس خالصانه‌ترین و گرم‌ترین سلام‌ها را از اعماق قلبم سرچشمه می‌گیرد، برایت می‌فرستم. اما! جانم به قربانت که تو به لطف خداوند مرا از منجلابی که می‌رفت تا در آن غرق شوم، خاتمه دادی در برابر این لطف به تو چه می‌توانم بگویم که زبانم قاصر است، خدایت جزا بدهد. (شهید عباس علی مددی)

- ای امت شهیدپرور امام عزیزمان را تنها نگذارید و همواره رهنمودهای پیامبر گونه‌اش را سرلوحه زندگی خویش قرار دهید و از روحانیت مبارز و متعهد پشتیبانی کنید و دائم در صحنه‌های انقلاب باشید و این را بدانید که این امام عزیز بود که ملت ما را از تاریکی به سوی روشنی سوق داد. (شهید امین سیدموسوی)

-توجه به قیام امام حسین (ع) و واقعه عاشورا

شهدا، جنگ تحمیلی را ادامه جهاد در راه خدا و ادامه راه شهدای کربلا می‌دانند. از دید آنان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به مثابه جنگ روز عاشورا است که با این تلقی، نوعی بیناگفتمانگی ایجاد کرده‌اند.

- امروز حسین زمان تنه‌است امروز فرزند فاطمه در برابر سپاهیان کفر و ابر قدرت‌های پست و بی‌یاور است امروز کربلای انقلابمان خون می‌خواهد و من می‌روم تا به یزیدیان زمان بفهمانم که شهادت بالاترین آرزوی ماست. می‌روم نینوائی را بیابم و در عاشورای دوران هدیه ناقابل در راه پیروزی حق بر باطل و اسلام بر کفر در پیشگاه مولایم مهدی (عج) تقدیم نمایم و به پروانگان جاوید شمع ولایت بیوندم. (شهید مرتضی بهرامیان)

- اگر من شهید بشوم گریه نکنید. اگر گریه بکنید به شهدای کربلا و شهدای کربلای ایران گریه بکنید تا چشم منافقان کور بشود و بفهمند که ما برای چه می‌جنگیم. (شهید مرحمت بالازاده)

- می‌دانم که آرزوی کربلا بر دلم می‌ماند؛ ولی از شما می‌خواهم به کربلا بروید و سلام مرا به

حسین (ع) و یارانش برسانید. (شهید احمد سلیمانی)

- گوشزد ساختن خطر استکبار

شهدا در جای جای وصایای خود خطر استکبار و در رأس آن امریکا را گوشزد کرده‌اند. این میزان تأکید بر وجود خطر استکبار در وصایا نشانگر عمق دشمن‌شناسی آنها نیز است.

- بدانید که تمام تلاش ابرقدرت‌ها در ازبین بردن اسلام، روبروی روحانیت قرار دارد. شاهد این مدعا را در اسناد لانه جاسوسی بخوانید که چقدر آمریکا از ملا می‌ترسید (شهید محمود شهبازی)

- حال که دشمنان اسلام کمر به نابودی این انقلاب بسته اند، پس چه بهتر که خود فدا شویم تا اسلام زنده بماند (شهید محمدحسین خلیلی‌فر)

- چشم همه عالم مخصوصا مسلمین و مستضعفین جهان به انقلاب ما دوخته شده پس بخاطر این ستم‌کشیده‌ها و مظلومین و حقانیت اسلام از امام و جمهوری اسلامی دفاع کنید (شهید مجتبی اکبری نسب)

- تأکید بر پیروی از روحانیت

شهدا بر امام خمینی (ره) به عنوان رهبر دینی خود و منجی ایران از منجلاب پهلوی اشاره کرده‌اند و تأکید دارند که خط روحانیت همان خط امام (ره) است و باید مورد صیانت قرار گیرد.

- برادران فقط باید به فکر اسلام بود و بس و برای یاری اسلام باید اکنون از روحانیت و سپاه یاری جست. (شهید حسن ترک)

- تشیع علوی را برگزیده باشیم اما روحانیت را کنار نگذارده باشیم. بگذریم، ابداً روحانیت با آن مشخصه‌های بارزی که در هر زمان داشته از کلینی‌ها گرفته تا خمینی (ره)، هر زمان حافظ اسلام بوده‌اند و انشاءالله تا انقلاب مهدی (عج) خواهند بود. (شهید محمود شهبازی)

- تأکید بر حجاب و عفاف و حفظ ارزش‌های اسلامی

تأکید شهدا بر مردان بر این است که بعد از شهادتشان نگذارند سلاح آنها روی زمین بماند و به جنگ ادامه دهند اما برای زنان توصیه اکید بر حفظ حجاب و حیا دارند و تأکید دارند که همین حفظ حجاب خود بزرگترین جنگ است.

- خواهران حزب الله! بدانید مهم‌ترین کار شما در برابر خون شهدا، فقط و فقط، حفظ حجاب است. شما با حجاب خود می‌توانید محکم‌ترین ضربه را به متجاوزین شرق و غرب وارد کنید (شهید احمد سلیمانی)

- حجاب اسلامی را رعایت کرده و به احکام دین توجه داشته باشید (شهید محمدتقی مددی)

- هدف من از آمدن به جبهه در درجه اول یاری دین مبین اسلام، حفظ سنت پیامبر و امامان معصوم است، پیامبر فرموده‌اند: «بهترین عمل مؤمن، جهاد در راه خدا است». البته من کمتر از آنم که بتوانم یک مؤمن باشم و خصوصیات مؤمن را داشته باشم (شهید عبدالحسین آجودانی)

همانگونه که مشاهده شد گفتمان‌های کلیدی و صایای شهدای دفاع مقدس حول موضوعات مذکور می‌گردد.

۴-۲ مدافع حرم

- گوشزد ساختن خطر استکبار و بروز فتنه

خطر استکبار در دوران حاضر که ایران در مقابل استکبار جهانی قرار دارد مورد توجه است. به همین سبب بروز فتنه در سال ۸۸ و عواقب ناگوار آن در وصایای شهدا مورد تاکید قرار گرفته است.

- برادران و خواهران دینی بنده، نگذارید سرنوشت این انقلاب که حاصل خواست و مدد الهی و ائمه اطهار و معصومین و مجاهدت امام و شهدا و در صحنه بودن شما مردم است؛ به دست نیازدگان، تکنوکرات‌ها و شیفتگان غرب بیفتد (شهید عباس دانشگر)

- گوش به فرمان ولی امر مسلمین امام خامنه‌ای باشید و نگذارید وسوسه خناسان، نیازدگان، منافقین و معاندین در مواقع حساس و فتنه‌ها چشم و گوششان را به کلام رهبر ببندد (شهید عباس دانشگر)

- تأکید بر حفظ حجاب و عفاف و ارزش‌های دینی

حفظ حجاب در زمانه حاضر نیز از اهمیت بالاتری برخوردار است که به سبب اوضاع موجود بسیار مورد توجه است.

- حجاب را رعایت کنند چون شهدای ما برای حفظ ناموس و حفظ اسلام شهید شدند تا حتی یک تار موی ناموس آنها را نامحرم نگاه نکند چه برسد به اینکه بیگانه‌ها بخواهند نگاه کج به آنها داشته باشند (شهید مصطفی (کمیل) صفری تبار)

- به دختران مسلمان عرض کنم که حجاب حضرت زهرا (س) شما موجب حفظ نگاه برادران می‌شود، به پسران مسلمان عرض کنم بی‌اعتنائی شما و حفظ نگاه شما موجب حفظ حجاب خواهران خواهد شد (شهید محمدتقی لطفی)

- تبعیت از ولایت فقیه

این شهدا در تبعیت از ولایت فقیه به دفاع از حرم پرداخته و جان خود را فدا کردند از این رو

بر تبعیت از ولایت فقیه تاکید دارند.

- به فرموده حضرت آیت الله امام خامنه‌ای اگر ما الان در سوریه نمی‌جنگیدیم باید در کرمانشاه و همدان با این خدانشناس‌ها می‌جنگیدیم. از شما خواهش می‌کنم این حرف‌ها را ننیزد چون دل امام زمان (عج) را به درد می‌آورد (شهید حمیدرضا اسداللهی)

- وصیت این بنده حقیر به همه برادران و خواهران این است که پشتیبان واقعی ولایت فقیه باشید تا از طوفان حوادث و فتنه‌های پیش‌رو در امان بمانید و وصایای امام راحل را فراموش نکنید که فرمود نگذارید این انقلاب به دست ناهلان و نامحرمان بیفتد (شهید ابراهیم خلیلی)

- از ولایت فقیه غافل نشوید و بدانید من به یقین رسیدم که امام خامنه‌ای نائب بر حق امام زمان (عج) است. ان شاء الله که فردای قیامت که در خون خود غوطه ور در محشر محشور گردم باشد تا شرمندۀ آقا امام زمان عج و رهبر عزیزتر از جانم امام خامنه‌ای عزیز نباشم (شهید سجاد روشنائی)

- توجه به اطاعت از ائمه و عبرت‌گیری از عاشورا

- به خاطر آرامش دل حضرت زهرا (س) و امیرالمومنین (ع) و امام حسین (ع) و امام حسن (ع) و حضرت عباس (ع) به سوریه رفتم تا به حضرت زینب (س) ثابت کنم که «کلنا عباسک یا زینب». (شهید علی امرایی)

- از همه‌ی مردان امت رسول الله می‌خواهم فریب فرهنگ و مدهای غربی را نخورید؛ همواره علی ابن ابی طالب امیرالمومنین را الگو و پیشوای خود قرار دهید و از شهداء درس بگیرید. (شهید محسن حججی)

- از همه شما برادران دینی خود تقاضا می‌کنم از قرآن و اهل بیت (ع) جدا نشوید و این سفارش و وصیت رسول مکرم اسلام حضرت محمد مصطفی (ص) را سرلوحه همه امور زندگی خود قرار دهید تا به برکت بهره‌مندی از این دو ثقل، عاقبت به‌خیری و سعادت دنیا و آخرت نصیبتان گردد. (شهید مهدی قره محمدی)

- تأکید بر لزوم دفاع از حرم

- به قول امام خامنه‌ای: «بحران سوریه الان مقابله جبهه کفر و استکبار و ارهاب با تمام قوا، در برابر جبهه مقاومت و اسلام حقیقی است.» در واقع جنگ بین حق و باطل و این خاکریز نباید فرو بریزد؛ نباید. خط مقدم نبرد بین حق (جبهه مقاومت) و باطل در شام است؛ تمام دنیا جمع شده‌اند؛ تمام استکبار، کفار، صهیونیست‌ها، مدعیان اسلام آمریکایی، وهابیون آدمکش بی‌شرف، همه و همه

جبهه واحدی تشکیل داده‌اند و هدفشان شکست اسلام حقیقی و عاشورایی، رهبری ایران و هدفشان شکست نهضت زمینه‌سازان ظهور است و بس. (شهید محمودرضا بیضایی)

- یاحسین تا آخرین قطره‌ی خون نمی‌گذاریم دوباره خواهرت به اسارت برود. تنها دلخوشی من برادرزاده‌ام علی است که وقتی او بزرگ شد بگویم که عمویت برای دفاع از حرم حضرت زینب(س) رفته و شهید شده است، بگذارید علی افتخار کند. (شهید حامد جوانی)

- تأکید بر تقویت بصیرت سیاسی

- برادران و خواهران دینی بنده، نگذارید سرنوشت این انقلاب که حاصل خواست و مدد الهی و ائمه اطهار و معصومین و مجاهدت امام و شهدا و در صحنه بودن شما مردم است؛ به دست نیازدگان، تکنوکرات‌ها و شیفتگان غرب بیفت. همانا آمریکا شیطان بزرگ است و اسرائیل باید از صحنه روزگار محو شود. نه شرقی - نه غربی فقط جمهوری اسلامی سرلوحه کارها باشد و تنها راه برون‌رفت از مشکلات اقتصادی، پیاده‌سازی واقعه اصول اقتصاد مقاومتی در کشور است. در راستای تحقق کلام ولی امر مسلمین امام خامنه‌ای مبنی بر اینکه در سال ۱۳۹۴ فرمودند: «اسرائیل قطعاً ۲۵ سال آینده را نخواهد دید»؛ ان شاءالله جزو کسانی باشید که رژیم اشغالگر قدس را نابود و قدس شریف را آزاد کنند. (شهید عباس دانشگر)

- اعزام با اختیار و وجوب دفاع از حرم و سوریه

- از آن روزی که شنیدم رضایت شما بر آن است که سوریه نباید سقوط کند، خواستم من هم سهمی برای اجرای این فرمان داشته باشم و حال که توفیق جهاد در این عرصه قسمتم شده است، خدا را شاکر هستم و از خدا می‌خواهم که در این عرصه مؤثر و مفید باشم. (شهید حامد جوانی)

- ای عاشقان اهل بیت رسول الله! من خیلی آرزو داشتم که ۱۴۰۰ سال پیش بودم و در رکاب مولایم امام حسین(ع) می‌جنگیدم تا شهید شوم و حال، وقت آن رسیده که به فرمان مولایم امام خامنه‌ای لبیک گفته و از اهل بیت پیامبر دفاع بکنم. لذا به همین منظور عازم دفاع از حرمین به سوریه می‌شوم و آرزو دارم همچون حضرت عباس(ع) در دفاع از خواهر بزرگوارشان شهید بشوم. (شهید علی امرایی)

- ای برادران و خواهران گرامی من، بدانید که من به اختیار و داوطلبانه به جنگ با دشمنان اسلام رفته‌ام این جنگ، جنگ کفر با اسلام عزیز است و تا روزی که خداوند به بندگان صالحش وعده داده است ادامه خواهد داشت. (شهید سجاد روشنایی)

لزوم دوری از تفرقه و وحدت

- من از مردم ایران می‌خواهم تفرقه‌اندازی نکنید، با هم متحد باشید، دین اسلام را سربلند نگه دارید. (شهید رضا حاجی‌زاده)

بر اساس نمونه‌های فوق حال به سوالات پاسخ می‌دهیم:

- دال مرکزی و دال‌های پیرامون گفتمان وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم حول

چه محورهایی است؟

همانگونه که از تحلیل‌های فوق بر می‌آید دال‌های مرکزی در وصایای شهدای دفاع مقدس حول محورهای زیر می‌گردد:

دال‌های وصایای شهدای دفاع مقدس

ردیف	محورها	درصد
۱	امام خمینی و ولایت فقیه	۲۸
۲	امام حسین (ع) و کربلا	۲۷
۳	خطر استکبار	۱۵
۴	پیروی از روحانیت	۱۰
۵	حجاب و عفاف	۱۳

در وصایای شهدای مدافع حرم نیز به این صورت است:

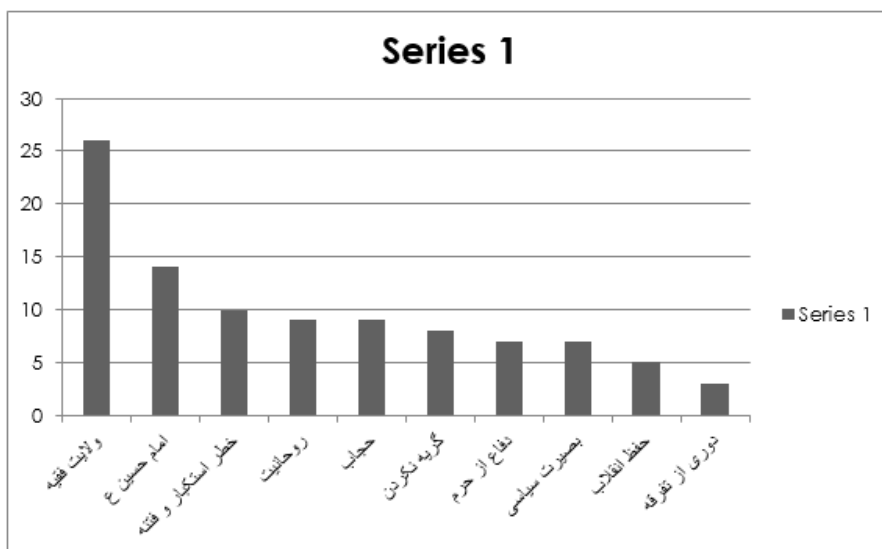
دال‌های وصایای شهدای مدافع حرم

ردیف	محورها	درصد
۱	ولایت فقیه	۲۶
۲	امام حسین (ع) و کربلا و ائمه	۲۲
۳	خطر استکبار و فتنه	۱۰
۴	پیروی از روحانیت	۹
۵	حجاب و عفاف	۹
۶	دفاع از حرم	۷
۷	بصیرت سیاسی	۷
۸	حفظ امانت انقلاب	۵
۹	دوری از تفرقه	۳

نمودار دال‌های وصایای شهدای دفاع مقدس

نمودار دال‌های وصایای شهدای مدافع حرم

همانطور که از تحلیل‌های فوق برمی‌آید دال مرکزی گفتمان شهدای دوران دفاع مقدس حول محورهای ذیل قرار دارد با محوریت دال مرکزی امام خمینی (ره) و ولایت فقیه. آنچه یک گفتمان را ثبات معنایی می‌بخشد دال مرکزی آن است که سایر محورها و عناصر گرد آن قرار دارند. در گفتمان شهدای مدافع حرم نیز ما شاهدیم که بحث تبعیت از اوامر ولی فقیه و پشتیبانی از ولایت فقیه دال مرکزی آن است.

مفصل‌بندی در نظریه گفتمانی لاکلا و موف عبارت است از ترکیب عناصر که با کنار هم قرار گرفتن هویت تازه‌ای می‌یابند و هویت یک گفتمان هم بر اثر رابطه با سایر عناصر شکل می‌گیرد. بدین ترتیب دال‌های پیرامونی گفتمان شهدا نیز در جدول فوق ذکر گردیده است. نکته قابل توجه افزایش دال‌های پیرامونی گفتمان شهدای مدافع حرم است که باید بدان توجه کرد.

آن چنان که می‌نماید گفتمان وصایای شهدای دفاع مقدس حول محورهای امام خمینی (ره) و ولایت فقیه، امام حسین (ع) و کربلا، خطر استکبار، پیروی از روحانیت، حجاب و عفاف و ارزش‌های دینی قرار دارد و گفتمان وصایای شهدای مدافع حرم حول محورهای ولایت فقیه، خطر استکبار و خطر فتنه، ائمه و کربلا، حفظ حجاب و عفاف، دفاع از حرم، بصیرت سیاسی، حفظ امانت انقلاب و دوری از تفرقه و وحدت قرار دارد. دال مرکزی گفتمان وصایای شهدای دفاع مقدس امام خمینی (ره) و ولایت فقیه است و دال مرکزی وصایای شهدای مدافع حرم نیز اطاعت و پشتیبانی از ولی فقیه دوران است.

مفصل‌بندی همانگونه که در تعریفات پیشین آمد عبارت است از تلفیقی از عناصری که با قرار گرفتن در مجموعه جدید هویتی تازه می‌یابند و هویت اصلی یک گفتمان از رابطه بین عناصر گوناگون که بر اثر مفصل‌بندی پدید آمده‌اند شکل می‌گیرد. یعنی در این پژوهش مشخص شد که دال‌های پیرامونی وصایای شهدای دفاع مقدس حول محورهای مذکور و با دال مرکزی امام خمینی (ره) است و در وصایای شهدای مدافع حرم نیز به صورت مذکور با دلالت مرکزی ولی فقیه دوران است.

در این وصایا می‌توان به دو گفتمان شهدای دفاع مقدس و گفتمان مدافعان حرم در بازه‌های زمانی متفاوت از هم اشاره کرد اما نکته قابل توجه در این میان وحدت دال مرکزی در گفتمان‌های هر دو دوره یعنی ولایت فقیه است که نشان از اهمیت بالای ولایت فقیه و رهبری امت اسلامی در گفتمان شهدا دارد. یعنی آن دال مرکزی که در کانون توجه قرار دارد و موجب شکل‌گیری این گفتمان می‌شود عنصری به نام ولی فقیه است. در گفتمان شهدای هر دو دوره فارغ از زمانی که در آن قرار دارند، نهضت عاشورا و قیام امام حسین (ع) یک رابطه بیناگفتمانگی با دفاع این شهدا دارد. به این معنا که جهاد در کشور ایران در تاریخ جنگ‌های پس از انقلاب به مثابه جهاد حق علیه باطل مفهوم‌سازی می‌شود و جهاد با دشمنان به مثابه میدان کربلا و در راستای واقعه عاشورا است. آنچه در این میان بارز است هم وجود موارد مشابه در گفتمان وصایا و هم موارد اختلافی است

که در این وصایا مشاهده می‌شود. شهدای مدافع حرم به سبب گذشت زمان و اقتضائات دوره امروز بر مسایلی که تاکید دارند نشان از اهمیت آن مسایل است؛ از آن جمله می‌توان به خطر فتنه (یادآور فتنه ۷۸، ۸۸ و ۹۶)، دفاع از حرم در سوریه، داشتن بصیرت سیاسی و حفظ امانت انقلاب اشاره کرد. هریک از این محورهای مورد تاکید بنابر اقتضائات تاریخی و مسایل مبتلابه جامعه در عصر حاضر است که به عنوان خطری از سوی شهدا اعلام شده است که توجه همگان را می‌طلبد.

در آخر می‌توان گفت گفتمان شهدا در ایران حول موضوعاتی می‌گردد که اشاره شد و اینکه گفتمان این شهدا در هر دوره زمانی متناسب با اقتضائات تاریخی آن دوره متفاوت می‌شود. نگاه به مسائل سیاسی (ولایت فقیه، حکومت اسلامی، رهبر) مشروعیت نظام، نگاه به مذهب، آیات قرآن و احادیث، اجتماع و فرهنگ محورهای اصلی گفتمان وصایای شهدا را تشکیل می‌دهند.

در پایان و برای ارایه پیشنهادات برای مطالعات بعدی باید ذکر کرد که حوزه دفاع مقدس به صورت اعم (که از آن به گفتمان دفاع تعبیر می‌شود) و وصایای شهدا به طور اخص یک حوزه وسیع مطالعاتی هستند. پیشنهاد نگارنده به این صورت است که هسته‌های پژوهشی مطالعات وصایای شهدا راه‌اندازی گردد و حجم وسیع و کل وصایا را در فازهای مختلف از دیدگاه‌های متفاوت زبان‌شناختی، روانشناختی، ادبی و عرفانی، سیاسی و جامعه‌شناختی مطالعه نماید تا ابعاد این وصایا بیشتر و علمی‌تر واکاوی شود.

- حسینی زاده، سید محمدعلی (۱۳۸۳). *نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی، علوم سیاسی، سال هفتم، ۷(۲۸)*، ۱۸۱-۲۱۲.
- دلیر، مهشید (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهدای هشت سال جنگ تحمیلی مطالعه موردی وصیت‌نامه شهدای آموزش و پرورش استان فارس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور.*
- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۳). *تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش، علوم سیاسی، ۷(۲۸)*، ۱۵۳-۱۸۰.
- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۴). *قدرت، گفتمان و زبان، تهران: نشر نی.*
- سوسور، فردینان (۱۳۷۸). *دوره زبان‌شناسی عمومی، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس.*
- شریعتی، علی (۱۳۸۱). *حسین وارث آدم و بحثی راجع به شهید، تهران: انتشارات قلم.*
- فرکلاف، نورمن (۱۳۸۱). *نظریه انتقادی گفتمان، تهران: مرکز نشر رسانه.*
- فوکو، میشل (۱۳۸۰). *ایران: روح یک جهان بی‌روح، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ دوم، تهران: نشر نی.*
- فیرحی، داود (۱۳۸۲). *قدرت دانش و مشروعیت در اسلام، تهران: نشر نی.*
- کوثری، زهرا (۱۳۷۸). *بررسی و تحلیل محتوای وصیت‌نامه دانشجویان شهید استان خراسان، پایان‌نامه کارشناسی ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور مشهد.*
- مارش، دیوید و استوکر، جری (۱۳۷۸). *روش و نظریه در علوم سیاسی ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.*
- مک‌دافل، دایان (۱۳۸۰). *مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان، ترجمه حسینعلی نودری، تهران: فرهنگ گفتمان، چاپ اول.*
- میرزایی، مژگان (۱۳۹۴). *مولفه‌های پایداری در وصایای شهدای استان اردبیل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی.*
- میرکاظمی، سیدمحمد (۱۳۹۲). *بررسی وصایای فرماندهان شهید لشکر از دیدگاه نشانه‌شناسی، کتاب ماه ادبیات، ۱۷(۱۸۰)*، ۱۷-۲۳.
- نجارپور، زهرا (۱۳۹۲). *بررسی ادبی و عرفانی وصیت‌نامه ۴۰ شهید دفاع مقدس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه الزهرا.*
- نظری، مریم (۱۳۹۲). *تحلیل گفتمان انتقادی وصیت‌نامه شهدا با تاکید بر وصیت‌نامه شهدای شهرستان شاهرود، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه سمنان.*
- وندایک، تیون (۱۳۷۷). *اقتدار، گفتمان و دسترسی، ترجمه مجید خسروی نیک، گفتمان، ۱(۲)*، ۱۰۲-۷۳.

- Fowler, R., Hodge B., Kress, G., & Trew, T. (1979), Language and Control (London: Routledge and kegan Paul)
- Hall, S. & Jacques, M. (eds), (2000), The Politics of Thatcherism (London: Lawrence & Wishart)
- Howarth, David (& A. Norval & G. Stavrakakis) ,(2000), Discourse Theory and Political Analysis, (Manchester university Press).
- Jurgensen, M and phillips, (2002), Discourse analysis (London: sage publications).
- Laclau, E and Mouffe, C, (2001), Hegemony and socialist strategy (London: Verso, second edition)
- laclau, E and Mouffe, c, (2002), Recasting Marxism in James martin: Antonio Gramsci, critical Assessment of leading Political philosophers, (Voutledge).
- Laclau, E, (1990), New reflections on the evolution of our time, (London: verso).
- Michael, man, (1989), macmillan student encyclopedia of sociology. (London: macmilla